

НОВИ ДАННИ ЗА ВРЪЗКИТЕ НА КАРАВЕЛОВ, ДРУМЕВ И ЖИНЗИФОВ С БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

Д. Л.

Известно е участието на представителите на революционната българска емиграция в Русия и на други възрожденски дейци около създаването на Българското книжовно дружество. И въпреки това някои нови документи сочат още по-определено приноса им в подготвителния етап от учредяването на Дружеството и в по-нататъшното му развитие.

I

В архива на Васил Д. Стоянов, който се намира в БАН, са запазени две неизвестни досега писма на Любен Каравелов до него. Първото е писано на 29 юни 1869 г., тоест една седмица след повторното пристигане на Каравелов в Букурещ. Влязъл в конфликт със „старите“, В. Д. Стоянов е приветствуван горещо от революционната партия. Затова Каравелов му съобщава преди всичко за проклятията на нотабилите, които са започнали атаки и срещу него, тъй като последният се отказва да редактира техния орган в. „Отечество“. Бъдещият председател на БРЦК е разбрал безпогрешно идеологическите и нравствените принципи на членовете на Добродетелната дружина. Поради това и съветът му към Стоянов е настоятелен: „Гледайте, мой брате, довно направите нещо и без тях, защото ако и тие приемат участие във вашето дружество, то от това дружество няма да бъде нищо.“ Все още с разклатено здраве и с недостатъчно определени задачи в конкретния момент, Каравелов иска съвет от Стоянов какво да предприеме, като не забравя в края на писмото да изрази своята вяра и вярата на всички „млади“, че разривът му със „старите“ ще бъде само от полза за делото.

След своето пристигане в Букурещ Каравелов е в контакт с Иван Касабов, който е бил в опозиция на нотабилите. От едно писмо на последния (от 8 ноември 1869 г.) до В. Д. Стоянов научаваме за някои подробности около Каравелов през този период. „Каравелов дойде — пише той, — отказа на „старите“ и протестира чрез „Народност“ 31 брой. Както ще видиш, той са натвари да направи типография с акции (200 акции по 10 една), зе тия акции напечатани, подписани и отиде право в Одеса да захване оттам да ги продава. Вий ще ся срещнете и ще хортувате напространно и ще ся споразумейте, ний тука ся споразумяхме. . . Щом замина Каравелов от тук, те пръснаха лъжи, че той бил ходил в Русчук, когато се връщал от Белград и бил турски шпион — да ся смееш ли, да ги оплакваш ли?“

Вземайки решение за издаване на свой вестник, Каравелов замисля и за печатница и прави своите първи стъпки, за да се добие с нея.

Пристигнал на 9 юли 1869 г. в Одеса, Каравелов се установява в имението на българския търговец Николай Миронович Тошков и живее заедно с книговодителя на последния Мина Тошков. На 17 август 1869 г. той пише на В. Д. Стоянов от Одеса — осведомява го, че Н. М. Тошков първоначално се противопоставя решително на желанието на одеските българи да изпатят Стоянов в Чехия (по това време е предстояло тържественото чествуване на 500-годишнината от рождението на Ян Хус. На чествуването в Гусеница, родното място на Хус, В. Д. Стоянов е държал реч от името на „поборбена България“). Но благодарение на Николай Хр.

Палаузов, М. Пашов и Каравелов той си взема „думите назад“. Като му съобщава за статията, която пише „Аз ли съм фалшив или издателите на „Отечеството““ (в. „Дунавска зора“, г. II, бр. 39 от 31. VI. 1869 г.) и за заминаването на българина на руска служба Иван Кишелски (Киселски) в Крим, за да агитира живеещите там българи за Книжовното дружество, той го окуражава: „Дръж са и не бой са, работата е добра.“

За дейността на Каравелов по учредяването на Българското книжовно дружество свидетелствуват и два други документа. След пристигането на В. Д. Стоянов в Одеса на 26 юли 1869 г. е свикано събрание, на което той дава отчет „по делото на реченото дружество“. Разисква се и въпросът за уставите, мястото и времето на учредителното събрание. На събранието е присъствувал и Каравелов. Той е бил натоварен да води протокола. Въз основа на взетите решения Каравелов е упълномощен да напише и писмо-отговор, което, редактирано и преписано след това от друго лице, е било изпратено до заинтересованите български общини.

Двете писма на Л. Каравелов до В. Д. Стоянов, както и останалите два документа говорят не само за големия му ентузиазъм при създаването на Българското книжовно дружество. Те уточняват някои моменти от неговата биография, утвърждават ясният идейни позиции, на които стои още преди да започне редактирането на в. „Свобода“, свидетелствуват за приятелските му отношения с първия деловодител на Книжовното дружество и авторитетът, който последният е имал тогава.

Ето пълният текст на новите писма и документи, писани от Каравелов:

1

Василчо!

Преди една неделя додох тука и разбрах всичко какво е станало между тебе и старите — тие та псуват и проклинат. Но от днес нататък ще проклинат и мене, защото им казах да си тръсат друг редактор, който да бъде кадър да изпълнява тяхната воля и техните капризи. Не може, мой братко, с тях да са работи, не е възможно да работи човек с шерееи хора. Кога аз отидох за Белград, аз им оставих да напечатат програмата; а кога са върнах, то я намерих напечатана, но изменена по техният кеф и подписано моето име. Но кажи ми мога ли аз с тях да работа? Гледайте, мой брате, довно направите нещо и без тях, защото ако и тие приемат участие във вашето дружество, то от това дружество няма да бъде нищо. Това ти добро знаеш. Пиши ми по-скоро какво да права: да са върна в Белград или в Нови Сад или да остана тука? Аз съм в затруднително положение и още не сам здрав. Пиши ми по-скоро. Младите очакват от тебе много.

Твой Л. Каравелов

Букуреш, 1869 г. юния 29.

Адресът ми: Г. Ценовичу¹ или до Касабова.

2

Василе!

Н[иколай] М[иронович] са върна в петак от селото си твърде сръдлив и когато му каза Пашов, че тукашните българе са решили да идеш в Прага и да ти дадат пари, то той са страшно развика и каза, че той не ше да приемава участие. Но Палаузов, Пашов и аз го наговорихме да си земе думите назад и излезе това, шото днес ти прашат пари да идеш. Аз бяхвчера у Миронича, четохме „Дунавска зора“ и „Телеграфа“ и той остана много доволен. Пиша за „Дун-

¹ Димитър Ценович (1834—1915) — един от активните дейци на национално-освободителното движение. На него е посветено стихотворението на Каравелов „Брату Д. Ц-чу“ („Свобода“, г. I, бр. 33, 8. VII. 1870 г.)

зора“ статия, ама не можах да я свърша днес и я отложих до четвъртак. Киселски отиде днеска в Крим. Чакаме по-скоро писмо .

Твой Л. Каравелов

Одеса, 1869 август 17.

Р. С. Статиите са разпратени насякъде. Дръж са и не бой са, работата е добра.

Тавриските (Таврида) събират между себе си пари за обществото — надеят са да саберат до 3000 рубли. Н. Миронович им писа да чаластисват и да бъдат добри патриоте. Това е за тебе приятна новина.

Прощавай.“

Протокол
на събранието, държано на 26 юлий 1869 по делото на Книж. дружество

3

Последствие на дохожданието на В. Стоянова в Одеса долуподписаните участници на предполагаемото Българско книжвно дружество направиха събрание на 26 юлия 1869 г., в което върху пътуването си по делото на реченото дружество Стоянов обстоятелствено изложи отчет, който получи пълно одобрение на присъстващите.

След това стана разискване върху писмото от нашите единородци в Галац от 10 юлия 1869 г. с което тии приканват тукашните участници на Книжевното дружество да си пратат на 12 августа 1869 г. пълномощници в Галац на общо събрание за окончателно прегледвание на устава на гореказаното дружество. След едно здраво разгледвание на тоя пункт прие се по общо удобрение това предложение със следующите изменения:

I. Общото събрание да се отложи поне на един месец — да стане на 12 септем.

II. Наместо в Галац да стане в Ибраила.

Реши се още:

I. Уставите, и Одеския, и Букурещкият, да се напечатат тутакси;

II. Насякъде по българската публика и особено по сичките досегашни участници на дружеството да се разпроводят същите устави, придружени с напечатания отговор на Българското настоятелство в Одеса до българската община в Букурещ от 30-й юния 1869 г.; и

III. От страна на българското настоятелство в Одеса да се изпроводи до всичките участници на дружеството, един особен циркуляр за обяснение на най-горните два пунктове.“¹

*

„Българската община в Букурещ ни проводи едно писмо от 31 мая 1869 г., в което ни пригласява на общо събрание в Галац на 1 юлия за окончателно разгледвание на предполагаемото Българско книжвно дружество. От приключеното тука писмо вий ше видите какъв отговор им дадохме.

След това Българската община в Галац от 10 юлия известява, че събранието се отложило до 12 августа по причина, че не дошле достатъчно число пълномощници.

Ние, както имаме пред вид, що сичките наши единородци имат право да земат участие и да си дават мненията върху общополезни народни дела както е и това наше предприятие, прие-маме на драго сърце предложението на речените наши единородци. А защото целта на това събрание е да са реши окончателно нашето предприятие в името на сичките съучастници, то мислиме, че е необходимо нужно на сичките съучастници да имат в ръцете си уставите барем

¹ Протокола и следващия документ публикуваме в окончателния им вид, т. е. без поправките на Каравелов и на лицето, което ги е редактирало след това.

две недели преди да стане събранието, за да имат възможност да се ознакомят добре със това дело и да си отберат пълномощници,* които да ги представляват в събранието.

Предлагаме още намясто в Галац да стане събранието в Ибраила, защото тоя последен град по много причини, а най-главно с неговото географско положение. . .“

II

Васил Друмев и Васил Д. Стоянов дават живот на някои от взетите решения в учредителното събрание на Българското книжовно дружество, изпитват първи разочарованията и радостта, проявяват висока морална устойчивост. Затова и писмата, които си разменят, когато Друмев е деловодител на Дружеството или по-късно като духовно лице, са твърде съдържателни и за изследователите на Българското книжовно дружество, и за тези, които се интересуват от техните житейски и нравствени биографии.

В случая нямаме намерение да анализираме кореспонденцията между Друмев и Стоянов. Ще се спрем само на онези моменти от нея, които мотивират решението на автора на „Иванко“ да приеме духовен сан. Защото каквито и обяснения да са давани от изследователите на Друмев по този въпрос, те в една или друга степен са оставали декларативни.

След като В. Д. Стоянов се оттегля от деловодството на дружеството, на негово място е назначен Друмев. Той влага наизчерпаемата си енергия, способности и всеотдайност, за да съживи дейността на Българското книжовно дружество, да направи по-редовно излизането на „Периодическо списание“. Но и сега работата върви мудно, тъй като подкрепата, която му се оказва, е твърде малка. При това той не получава редовно обещаната му заплата, корен е от всички, обвиняван е за всичко. С каква болка пише за това по-късно духовникът Климент до своя другар В. Д. Стоянов. Той не е имал намерение да става свещено лице, а да си остане писател, общественик. Но работата в Дружеството го изморява нравствено. „Вярвай ми — споделя той със стон — беше ми дошло до гърлото. Освен дето човек нравствено се мъчеше и тъпеше, ами и не можеше да види никакво насърчване в никого, никаква нравствена опора.“ В момент на пълно обезверяване идва предложението на Григорий Доростолчервенски — и отчаяният Друмев го приема, за да пише след това на Стоянов с разкаяние: „Вижда се настоящето ми не е такова, каквото би желал аз да бъде то. Ама правото да ти кажа аз и в бъдущето си не предвиждам нещо весело и спокойно“. Няколко думи за една голяма човешка драма, която изтръгва от българската литература един талантлив драматург и белетрист. И какво прозрение за оная нерадостна съдба на духовника, свързал обществената си дейност с демократичните борби на народа, с непреклонната му любов към Русия.

От неизвестните писма на Друмев тук се публикуват само две, отправени от Васил Д. Стоянов. Останалите ще включаим в готвения от нас том „Из архива на Васил Друмев (Климент Търновски)“

1

Стоянов,

Не ти телеграфисах, защото чак подир неделя ще тръгваме отука за Силистра. Но вече се свърши! Аз вече не съм Васил Друмев, ами съм отец Климент. Както виждаш, името ми е историческо. Ще оправдая ли това име? Един бог знае. Но не мешало би приятелите ми да ми молят за добър успех и добри сетини в това ново за мене поприще. Таквози молитвувание ми е потребно. В дружеството аз много се уморих нравствено. Вярвай ми, беше ми дошло до гърлото. Освен дето човек нравствено се мъчеше и тъпеше, ами и не можеше да види никакво насърчване в никого, никаква нравствена опора. Ще повярваш ли, че аз бях достигнал до това, щото никому в нищо не вярвах, ами гледах на всички и на всичко с подозрение. Аз тре-

* Отпратка на Каравелов: „Затова предлагаме да са отложи общото събрание на един месец, тоест в първите числа на септември, а кое именно число, то като се споразумееме с бургарските българе, ще ви явим с особено писмо.

Затова ние решихме да напечатаме уставите и да ви ги проводим с настоящето ни.“

перях и плачех, като си помислях, че в никого не намирам искреност, че онази искреност, която се изказва към мене, не е искреност, ами преструване и хитрина, че се злоупотребява с моята личност и доверие, за да бъде после възможно да ми се присмеят с по-голяма язвителност. И за моя чест работите дохождаха и дохода така, щото до една голяма степен се оправдава моето подозрение. Какво зло съм сторил аз на кир Ценова,¹ че така лошо ме оскорби? Ами Начович?² Той те пита в писмото си: „Де са Дриновци, Бончовци, Друмевци?“ Като иска с това да покаже хладността на тези господиновици към дружеството: Но какво повече иска Начович от мене? Не стигнаха ли четиригодишни теглила, та той иска още? От своя страна аз би имал повече право да питам: „Де бяха Начовци, та не се обадиха да кажат гък в полза на дружеството и действителните членове? Толкоз голям ли ми беше личният интерес, та оставиха в презрение и искреного приятелство, и ползата на учреждението? Но вижда се онзи, който е изложен на теглила и прищевките на другите, той няма право да прави това питане а само онзи има това право, комуто е широко около шията и като е чорбаджия на своята работа смята се, че е чорбаджия и на всяка народна работа. Ох! Чорбаджии много, а спомагачи няма! И Ценов е чорбаджия. . .

От всичко това можеш да разбереш, Стоянов, можал ли съм аз да бъда спокоин при такива условия. В тебе само не си изгубих аз вярата, макар и много пъте да ми дотегваше дотам, щото през подозрителното ми око да минаваше и ти. Но такава неща не трайше повече от секунда.

Но всичко това се е минало. Какво ще чака занаят? Виждам, че ако бих можал да бъда урсуз, жесток и нечувствителен, непременно щях да бъда добре и много добре. Но вижда се, така ме е ориснищата орисала.

Може да си любопитен да знаеш как съм сега за сега. Извол: ти знаеш моята превозходнейша способност да играя подчинителна рол, а хрисимото магаре кой не го язди? Нищо лошо не съм видял още и вярвам, че не ща и да видя лошо, но. . . впрочем още определено понятие не съм си съставил за положението си. Сега аз съм свещенодиякон и чета молитви и служа литургия. Тук 3 часа далеч има един Руски девически манастир, който се казва Чилик. В събота ще отидеме там, а в неделя там ще ме ръкоположат в иеромонах. Трябва да ти кажа, че когато позавчера игуменът от тоя манастир беше дошъл тук, Негово високо преосвященство ме рекомандиса, като бъдущий викарий на Доростолочервенската митрополия.

Ами какво ми е написал Благоев?³ Хама насърчване от негова страна — ха!

Какво стана с Паничкова⁴ и с книжката? Още нищо не съм говорил тук за това! Да видим нанататък.

Подир неделя чак ще тръгваме оттук. Ще ти телеграфисам. Книгите ми и дрехите ми ще трябва да се снимат, но предварително да се надпишат за Негово преосвященство, та и за в Силистра.

Чувай: претварям тук две разделителни писма. Моля Пейова⁵ да ми ги преведе на румънски, та когато заминаваме през Браила да ми ги вручи. Те ми са потребни. Той е добър, нека направи на мене тая добрина. Максус много му здраве и молитвувание.

Не бързай да заминаваш, та дано се видиме. У дома ходиш ли?

Много здраве на всички. Много здраве и у дома. Кажим им за дрехите.

Целувам те братски и те благославям отчески.

Твой о Христе молитвувател свещенодиякон Климент

20 юний 1873, Тулча

Пращам до настоятелството писмо — чрез Г. Попович⁶

¹ Николай Ценов — български търговец, член на настоятелството на Българското книжовно дружество.

² Григор Начевич (1845—1920) — български търговец, един от дейците на Книжовното дружество.

³ Димитър Н. Благоев (1840—1875) — учител, другар на Друмев от Русия.

⁴ Димитър Паничков (1810—1909) — печатар и книгоиздател.

⁵ Тодор Пеев (1842—1904) — деловодител на Българското книжовно дружество след Васил Друмев.

⁶ К. Попович е влизал в ръководството на Книжовното дружество.

Стоянов,

Бях болен и не можах нито да ти пиша, нито рефератът да приготвя, нито пък да напиша поне кратичко едно писмо и да пратя на дружеството за главното му събрание. Ама и това да ти кажа (само ще повярваш ли?) пригласителното за събрание писмо от дружеството, както и твоето, аз ги получих тъкмо преди два деня. Никой друг не е крив, разбира се, на това освен пощата.

Както и да е, но 20 август се мина. Стана ли главно събрание и направи ли се нещо за Дружеството? Книжката отпечата ли се? Боже мой! Ако е станало събрание каква ли свобода са имали нашите приятели да разглаголюват и да укоряват прошедшето на Дружеството и неговите деятели! Дали не е бил там и Войников? Не вярвам Бончов или Дринов, ако би се случили там, не вярвам и те да би се одържали от да не хвърлят с камък на нас. Бончов си направил височайшото пътуване и от Цариградското „Читалище“ благоволил да хвърли един снизходителен поглед на програмата на габровските училища (Чете ли в „Читалище“ брой 9?¹). Ами какъв ли ще му е погледът на дружеството? Блазе им!

Твоето писмо аз четох, прочетох и пак чета. Ако би можал ти поне що-годе да си представиш душевното ми разположение, ти би се догадил за онова впечатление, което ми прави твоето писмо. Аз се радвам, успокоявам се, но и дълбоко се умислям, а още по-дълбоко и силно въздишам. Писмото ти ме отнася далеко от сегашната действителност, в друг един мир, мир светлив, мир пълен с живот и надежди и толкоз желаното душевно успокоение и мене ми дахожда спокойно на душата и весело, но действителността скоро ме накарва да се замисля. Защо ли? Ами че зная ли аз? Вижда се настоящето ми не е такова, каквото би желал аз да бъде то. Ама правото да ти кажа, аз и в бъдещето си не предвиждам нещо весело и спокойно. Истина едно ще има тогава: човек ще бъде самостоятелен, което напълно се убеждавам сега е нещо нещо безценно, но и тази самостоятелност ще ли ми служи за утешение, когато като обществен човек аз не ще да имам нито минута в свое разположение? И домашният ми живот, и общественят ми ще подлежи на обсъждане от всички. . . Винаги сериозен, винаги степенен, винаги благоговееен, . . . но ще може ли да издържи всичко това моята почти че вятърничава натура? Не знам, другарю, но все ми се иска да повярвам, че не трябвало така да се направи. . .

Досега не ми се е отдавало да прочета някоя колко годе сериозничка книга, та и вестник нарядко прочитам. Ами какво права? — ще попиташ. Та знам ли аз? Месец и половина шетахме по Тулчанско, Силистренско, Разградско, та и в Търново ходихме; месец боледувах, а колкото време е оставало друго — писвал съм писма, както са се преправяли, преписвал съм ги и тому подобно.

Засага дружеството малко надежда има или по-добре никаква от нас. Ни е си имаме свои интереси и свои залиси, та освен това нашите залиси и дела заслужават внимание.

Ти не ми вярваше, Стоянов, ама тъй е било. Онова, което не излиза от нас, от него ние малко се интересуваме. А има и друго, което го знаях и от преди, но което напълно повярвах сега. Хората не обичали, когато човек бил самостоятелен в мислите си. Всички твои приятели тук, за които ти с такова възхищение ми разказваше, че те приели добре, показали ти почит и уважение и проч. — знаеш ли какво казват пред мене за тебе? „Този Стоянов трябва да е човек пуст, вятърничава и високомерен човек“ — казва ми един твой любезен приятел. Защо? „Защото обяснява той — много хортува сѐ от високо и така хортува като че само той знае и отбира всичко.“ Виждаш ли ти, бачо! Трябва да не си изказваш самостоятелно мислите, ами да казваш л е п п е на всички и да благоговееш пред височината на техните мисли. . .

Засага повече не ти писвам. Църковните наши работи не вървят твърде добре. Преславски го викат в Цариград. Моят старец всекидневно се оплаква, че няма пари, според което и аз съм много безпаричен. Големият ми брат Костадин умрял от холера, майка ми писва ми да ѝ пра-

¹ Става дума за статията на Нешо Бончев „Две думи поради програмите на габровските училища“ — Читалище, г. III, бр. 9, 1872 г.

ти пари, че децата гледали на нея, а пък аз няма от де да взема . . . Невесело положение, ама както казва Козлов „Учавай се, не се чупи“.

Ти в Болград ли си? Пиши ми. Според душевното ми разположение страх ме е да не се върне пак треската. Какво правиш? Как живееш и навикна ли на занятията си? Пиши в Браила да ми пратят VII и VIII книжка. Кой е сега деловодител на Дружеството?

Цалувам те братски, а отечески благославям.

Твой В. Друмев или архимандрит
Климент

2 септември 1873, Русчук

III

Преди да тръгне от Одеса за Браила, за да присъствува на годишното събрание на Книжовното дружество, Райко Жинзифов пише на 18 юни 1870 г. писмо до В. Д. Стоянов. Със себе си той носи превода на Шилеровите „Разбойници“, направен от Нешо Бончев, който по-късно е печатан като приложение на Периодическо списание, кн. 1—4. Него той изпраща предварително, тъй като се страхува, че минавайки през България турците могат да „отнемат . . . рукописа“[†]. (Фактически Нешо Бончев дава на Жинзифов първото и второто действие на драмата. Останалите три действия изпраща по-късно — вж. Документи за историята на Българското книжовно дружество в Браила 1868—1876, С., 1958, с. 84, 93—94, 103). Освен това Жинзифов дава приятелски съвети на Стоянов около организирането на събранието.

1

Любезний В. Стоянов!

Според подканването на нашият приятел М. Дринов аз излязох из Москва за къде вашите страни и надявам ся подир две недели да пристигнам в Браила, за да присъствувам в съборът на Книжовното дружество. Със себе си аз нося една пиеса за представление (театър), а именно „Разбойници“ Шилера, превод от Н. Бончева, но защото аз ще мина през Турско, то от опасения да не би ми отнемат турците рукописа, то днес я изпращам в Галац[†], та заради това моля Вас потрудете ся да получите рукописа и предадете нея г-ну Ценову, защото таква надпис носи пликът.

Добро виждане в Браила!

[†]Искайте пиесата от Атанаса Георгияди в Галац.

Ваш съотечественик Р. Жинзифов

Одеса, 1870. юн. 18.

Р. С. От разговора, що имам с В. Н. Рашеева¹ и К. Н. Палаузова аз заключавам, че било би полезно да напечатате заблаговременно в българските газети обявления за времето, в кое именно ще стане съборът, защото по моето мнение не е лошо да узнаят всичките без изключение общини, та да могат да изпратят и те хора. Вие, Стоянов, много сте се трудили по това дело, ради бога, потрудете ся още мало, за да не стане (не дай, боже) работата габровска.

Ж.

Надяваме се, че това не са последните документи на видните ни възрожденски дейци, свързани с Книжовното дружество. Предстоящото чествуване на стогодишнината на Българската академия на науките дава повод да се направят нови проучвания около историята на Дружеството, около неговата роля и заслуги. Не е изключено при тези издирвания да се открият и нови интересни документи.

¹ В. Н. Рашеев — одески българин, взел участие в основаването на Българското книжовно дружество.